

lisering afspejler dette – de såkaldte hvidtræsmøblers produktionsmæssige tyngdepunkt forskød sig til provinsen og landdistrikterne omkring århundredskiftet – ligesom den øvrige industri – et forhold, der generelt forklares med den billigere arbejdskraft og den elektriske drift. Men forfatteren påpeger for denne produktion endnu en faktor: nærheden til råvarer, idet de store nåletræsområder, der var blevet plantet fra omkring 1860, særligt i de jyske hedeegne, nu gradvist kunne erstatte den hidtil dominerende råvareimport.

Industrialiseringen var langstrakt og knapt nok gennemført for alle produkt-kategorier i 1950, hvor fremstillingen slutter – netop ved tærsklen til den fase, der i eftertiden har påkaldt sig størst opmærksomhed, eksporteventyret. Afsluttede giver Andresen en kort oversigt over udviklingen i den umiddelbare efterkrigstid og han tilskriver den succeshistorie, der faktisk startede tidligt i 1950-erne, en kombination af bevidst arbejde med design- og produktionsmæssig fornyelse og en effekt af opbygningen af en rigelig stor kapacitet gennem hjemmemarkedsekspansionen i 1930-erne, men også under besættelsen. I den henseende var udviklingen en gentagelse af situationen efter 1. verdenskrig, hvor eksportmulighederne også afprøvedes under et næsten fuldstændigt bortfald af hjemmemarkedet, men hvor planerne hurtigt måtte skrinlægges på grund af for dårlig kvalitet og en ubønhørlig tysk konkurrence i begyndelsen af 1920-erne. Hvad der adskilte dengang fra nu, var udviklingen igennem mellemkrigsårene. Her fremhæver Andresen særligt tre forhold i den toneangivende funktionalisme, der rækker frem: enkeltmøblet, og ikke, som jargonen kalder det: 'slagtersættet', møbelsættet, blev gradvis dominerende, hvilket skabte nye stil- og kvalitetskrav og krav om produktionsteknisk tilpasning til lange serier. Dette virkede tilbage på øgede krav til håndværksmæssig kunnen og en større ensartethed i fabrikernes kvalitet, en gensidig konkurrence, der endelig også blev udviklet i kraft af branchens 'kundeopdragende' udstillinger fra 1926 og '30-erne igennem. Funktionalismen som folkelig møbelstil slog faktisk igennem, og markedet skabtes samtidig med at det beskyttedes. Der er således ikke umiddelbart belæg for den opfattelse, at 30-ernes selvforsynings- og beskyttelsespolitik satte udviklingen efter 1945 tilbage.

Den designmæssige fordel, dansk møbelproduktion herigennem fik, blev honoreret på efterkrigstidens amerikanske marked, hvor funktionalismen designmæssigt var slået igennem, i øvrigt forberedt af de toneangivende tyske møbelarkitekter, der var flygtet dertil i 1930-erne. Afsætningsmæssigt afgørende i årene efter 2. verdenskrig var også mere tilfældige kontakter til det amerikanske marked, der hurtigt efter gennembruddet i 1953 stod for halvdelen af eksportafsætningen.

Carl Erik Andresens bog er en læseværdig og vel illustreret fremstilling, der også giver en rimelig analyse af en betydelig branches historie.

Hans Kryger Larsen

JESPER STRANDSKOV, PETER SØRENSEN og KURT PEDERSEN: Pioneren Otto Mønsted – Sig navnet..., 448 sider, ca. 130 ill. i farve og s/h. 450,- kr.

De to økonomer blandt forfatterne er mest kendt for deres lærebogsproduktion, teorihistorie og økonomisk teori, men her har de i samarbejde med historikeren Peter Sørensen kastet sig over en foretagerhistorie af de klassiske: Otto Mønsted, der med basis i storhandelsmiljøet i Aarhus i 1860-erne og 1870-erne

og med kapital fra smørhandelen på England etablerede sig som margarinefabrikant i 1883 – den første i landet, men i europæisk perspektiv absolut ikke pionér. Tværtimod, Danmark kom ret sent med, faktisk efter Norge, i denne første fase, hvor animalske råvarer forklarer det nye industriprodukts sammenhæng med smørproduktionen på udbuds- og ikke blot på efterspørgselssiden. Verdens førende smørproducent, Holland, blev også basis for den tidlige margarineindustri og udgangspunkt for den senere europæiske fusionering, hvori Tyskland, beskyttet af Bismarcks toldmure, kom til at udgøre tyngdepunktet for produktionens storindustrialisering, da først teknologien havde erstattet de animalske råvarer med oversøiske vegetabiliske.

Det er et klassisk tema, forfatterne har kastet sig over, en guldgrube i den forstand, at margarinens historie rummer så mange facetter, den klartegnede teknologiske fra opdagelse og innovation til spredning, den kommercielle med etablering af varemærker og detailhandelens udvikling, den sociale med billig-gørelse af et basalt fødemiddel, den politiske i interessekonflikt og storpolitik, som også i Danmark var velkendt i smørkrigen i slutningen af 1880-erne og dens sammenhæng med forfatningskampen. Altsammen med muligheden for sammenligning med den stort set parallelle udvikling i de andre lande, og endelig den dramatiske historie om kartellisering og fusionering efter århundredskiftet, der koblede Danmark og Mønsted af hovedsporet.

Bogen er velanlagt og velskrevet og udstyret er i top. Den vedkender sig uden blusel at ville fortælle en god historie og indleder med en detektivisk afsøgning af de sparsomme spor af mandens familiære baggrund, personlige udvikling etc. Her som fremstillingen igennem har det manglende kildemateriale tydeligt været et problem, der nu delvist er løst ved fundet af og inddragelsen af det omfattende privatarkiv efter Ejnar V. Schou, der var dynamoen bag Mønstedes engelske margarinefabrikker.

Det er i det hele taget den engelske forbindelse, der udgør fremstillingens tyngdepunkt, og det er forfatterens opfattelse, at det også var mulighederne på det engelske marked, der fra første færd gjorde, at Mønsted skiftede over til kunstmørret – ikke en urimelig tanke for en smørgrosserer, men også rimelig, netop ud fra det relativt lave forbrug i Danmark i starten – øvrigt baseret på import fra Norge -, de politiske stridigheder, »rent land«-kampagnen, der betød, at erhvervslivet var meget forsigtig med etablering af fabrikker i Danmark, og at Mønsted med en enkelt konkurrent fik markedet for sig selv. Forfatterne argumenterer for, at Mønsted ved sin lobbyvirksomhed medvirkede til at moderere margarineloven, men resultatet var dog, at netop den engelske eksport faldt bort.

Bogen fremhæver, at Mønsted med etableringen af margarinefabrikken ved Manchester 1888 var en pioner i internationalisering mht. direkte udenlandske investeringer. Her har undersøgelser dog vist ganske talrige investeringer i nærområdet Sydsverige, og tidlig dansk deltagelse i cellulosefabrikation i Finland er dokumenteret af Per Schybergson. Men omfanget var givetvis exceptionelt, og også her placerer Mønsted sig i klasse med dansk erhvervslivs få 'storgründere', en placering, bogen gør en del ud af at cementere. Det går i det hele taget igennem fremstillingen, at den jyske margarinekonge ikke har fået den position i dansk erhvervshistorie, der retteligt tilkom ham. Det kan man vel ikke fortænke forfatterne i at mene, og det former sig stedvis som en modstilling af det jysk-århousianske forretningsmæssige netværk omkring Mønsted (og Hans Broge) og med hamborgske kontakter, med hovedstadens erhvervsmatadorer, der som Tietgen og H.N. Andersen med stor succes havde brugt kongehuset til

at opnå nationale privilegier eller koncessionsrettigheder på de udenlandske markeder og iøvrigt havde omgivet sig med forskellige repræsentanter for »samfundets officerer« – adelige, diplomater, departementschefer, højesterets-sagførere m.v. – der ofte i bestyrelsessammenhænge indgik mere af navn end af gavn – 'vinduespynt'«. Næh, Aarhus-mafian, som forfatterne benævner den, var solide folk med købmandsbaggrund og med nære familiemæssige tilknytninger. En interessant modstilling, men ikke en forklaring på Mønstedts tilbagekudte position blandt de danske imperiebyggere. Hvis det er tilfældet, skyldes det vel snarere mandens evne til og ønske om at slette alle spor efter sig, hvilket bogen overbevisende demonstrerer, kombineret med at det forretningsmæssige tyngdepunkt hurtigt kom til at ligge i udlandet, og at forretningerne konsekvent blev opbygget med udgangspunkt i nøglekompetencerne og ikke spredte trådene ret langt ud. Og så må man tilføje, at Mønsted slap taget i imperiet, da den europæiske branchestrukturering gik i gang. Som forfatterne selv afsluttende karakteriserer Mønstedts forretningstænkning: han var ikke imperiebygger, men pioner – ikke mindst på reklamens område. Hemmeligheden bag hans succes var uden tvivl hans evne til at opfange tidens markedsimpulser og flertydige tendenser; forbrugerne måtte gennem intensiv markedskommunikation informeres, bearbejdes og om nødvendigt manipuleres. At være personlig selvudslettende, have produceret margarine og gjort OMA landskendt er vel egentlig ikke det bedste afsæt til en position blandt landets mytiske erhvervsfyrster – her er den foreliggende bog langt bedre!

Hans Kryger Larsen

HENRY NIELSEN & BIRGITTE WISTOFT: Industriens Mænd. Et Krøyer-maleris tilblivelse og industrihistoriske betydning. Klim, Århus 1996, 200 s. ill., 350 kr.

Denne bog er resultatet af et engageret samarbejde omkring Krøyers maleri af *Industrien Mænd*, malet 1903-04 – i dag på Frederiksborgmuseet. Henry Nielsen er lic.scient i fysik og lektor ved Institut for de eksakte videnskabers historie ved Aarhus Universitet, og Birgitte Wistoft er mag.art i klassisk arkæologi, men var ved bogens udarbejdelse leder af Elmuseet i Tange. Begge er stærkt engageret i Teknologihistorisk Selskab, og denne deres baggrund er vigtig, for de nærmer sig billedets indhold fra anden side end den rent kunsthistoriske.

Vi får først en længere historie omkring selve maleriets tilblivelse. Det blev bestilt af ingeniøren og industrimanden G.A. Hagemann, der selv bestemte, hvem der skulle med. Der bliver gået grundigt til værks omkring samarbejdet med Krøyer, omkring forarbejderne til maleriet, omkring dets modtagelse i samtiden og eftertidens vurdering. Herefter koncentrerer interessen omkring de afbildede personer og deres kontaktflade til Hagemann. Forfatterernes ambition er at granske Hagemann i hjerte og nyre: hvilket budskab ønskede han at formidle? Og en konklusion kommer de også med i de sidste kapitler – dette er repræsentanter for den »store« industri, som Hagemann så den. Men først skal man gå en gruelig mængde minutøs personalhistorie igennem.

Billedet er virkelig en lækkerbidsken. Der er meget historie i dets baggrund og opståen, og de to forfattere er kommet langt omkring i litteratur og arkivalier. De koketterer lidt med deres personalhistoriske forskning og er bl.a. stolte af at drage en vis N. Mogensen ud af anonymiteten (s. 76). Man får et væld af oplysninger om alt, hvad de afbillede har beskæftiget sig med, om hvad de fik patenteret og andet, som egentlig ikke vedrører maleriet. Et kaleidoskop af